

Az igazság mint politika?

„Azáltal, hogy a társadalomtudomány feltárja a fennálló rend fenntartását biztosító társadalmi mechanizmusokat [...], szükségszerűen maga is állást foglal a politikai harcban”

(Pierre Bourdieu: A tudományos mező)

Bevezetés

A tudósok – köztük a társadalomtudósok – hajlamosak azt képzelni, hogy a tudományos tudás az ismeretek egyéb, hétköznapiak nevezett formáihoz képest felsőbbrendű. Egyes gondolkodók, mint például Platón, Saint-Simon vagy Auguste Comte, a szociológia terminus megalkotója, egészen odáig mentek, hogy kijelentették: egy társadalom irányításának nemes és felelősségteljes feladatának legfőképpen a filozófusokra és a szociológusokra kell hárulnia. Azon kijelentés háttérében, amely szerint a tudósok egy társadalom vagy egy nép vezetésére másoknál alkalmasabbak, az a meggyőződés áll, hogy a szóban forgó tudósok szükségképpen bizonyos ritka morális kvalitásokkal bírnak, valamint hogy a ráció talaján álló (társadalom)tudományok a vizsgálódás és az elemzés olyan sajátos formáival képesek szolgálni, amelyek a minket körülvevő világgal kapcsolatos ismeretek előállítására számára a lehető legszilárdabb alapot képezik.

A szociológia a 19. század második felében pontosan ebben a szellemben jött létre: a tudomány a társadalmi tények összegyűjtésének és elemzésének szempontjából kitüntetett helyzetben van. A tudomány előtti fogalmakkal való szakítás jegyében a szociológia a társadalmi világ megragadására szánt terminusokat előzetes reflexiónak veti alá, és a tudományos megközelítéseket a descartes-i radikális kétely kívánalmának rendeli alá. Ezen eljárási követelményt Durkheim, szorgalmazva a szociológiának a társtudományoktól való éles elhatárolását, a vallási jelenségek vizsgálatakor is szem előtt tartotta. Azt az álláspontot képviselte, hogy a társadalmakat nem transzcendens erők hozzák létre, hanem a helyzet éppen fordítva igaz: saját vallási rítusai és dogmái révén maga a társadalom válik a transzcendencia tárgyává. A vallás a szociológus számára nem számít különleges tárgynak: a fizikai, biológiai vagy a

különböző társadalmi jelenségekhez hasonlóan minden gond nélkül alávethető tudományos vizsgálatnak:

Az empirikus megismerés számára az egyetlen olyan létező, amely az embernél nagyobb lenne, maga a társadalom [...]. A szentség fogalma társadalmi eredetű, amelyet csak szociológiailag lehetséges magyarázni (Durkheim 1898: 23, 28).

A tudomány, illetve a különböző diszciplínák képviselői potenciálisan képeseknek tekintik magukat a „világ”, azon belül is a jelen tanulmányt érdeklő „társadalmi világ” minden aspektusra kiterjedő vizsgálatára. Ugyanakkor – természetesen vagy furcsamód – mégsem képezi a világ minden szelete minden pillanatban tudományos elemzés tárgyát.

A tudósok általában nem vonják kétségbe a nem tudományos ismeretek létezésének, valamint a világ nem tudományos leírásának lehetőségét. Irodájának vagy laboratóriumának falain kívül a tudós, másokhoz hasonlóan, gyakran végez olyan tevékenységet, amelynek semmi köze az általa művelt tudományághoz: autót vezet, gyerekeivel játszik, férjével/feleségével színházba megy, külföldre utazik stb. Ha ezt a logikát továbbvisszük, megállapíthatjuk, hogy a tudományos tevékenység és a tudományos ismeretek előállításának folyamata is (amelynek eredményeképpen az időnek és a falszifikációs kísérleteknek hol jól, hol kevésbé jól ellenálló ismeretek látnak napvilágot), nem tudományos elemeket vagy olyan elemeket foglalnak magukba, amelyek csak egy vagy több másik diszciplína eszközeivel ragadhatók meg. A tudományos világról némiképp idillikus képet festő „tudósközösség”-fogalom megjelenése óta számos kutató vetette bele magát tudóstársai tevékenységének elemzésébe, aminek eredményeképpen meggyőződhetek arról, hogy a tudományos világ korántsem a tisztán tudományos együttműködés világa, amelyből a konfliktusok, az egoizmus, a féltékenység vagy az intrikák számúzve lennének, vagyis ebből a szempontból valójában bármilyen más közösségre a megtévesztésig hasonlít.

Egyes elemzések, többek között Pierre Bourdieu-é is, rámutattak arra, hogy noha a tudományos ismeretek szempontjából az episztemológiai szakítás tételezése tudósok és nem tudósok között védhető, igazolható, ez a szembenállás a cselekvők e két csoportjának viselkedése, szövetségi stratégiái szempontjából jóval kevésbé tekinthető élesnek. A tudomány világába – vagy bármelyik tudományos mezőbe – belépve a tudósok hétköznapi késztetéseiket, érdekeiket, ahogy a franciák mondják, „nem hagyják a ruhatárban”. Röviden: még a tudományos világ elismert tagjaivá válásuk után is mind hétköznapi, mind tudományos tevékenységük során mindannyian sok mindent megőriznek korábbi, „nem tudományos” beállítottságaikból.

Szakmai világukon kívül a tudósok nagy része képesnek mutatkozik arra, hogy az őket körülvevő (társadalmi) világot nem tudományos, mondjuk így: „naiv” szemmel szemléljék. A színházi előadás alatt például a tudós, ahelyett, hogy a természeti vagy társadalmi törvényeket, törvényszerűségeket fürkészné, képes magát (szinte) teljesen átadni az előadásnak, a művészetnek, a műélvezetnek.

A fenomenológiai terminológiát kölcsönvéve azt mondhatjuk, hogy a világ naiv szemléletéből legtöbbször csak akkor zökkenünk ki, csak akkor érzünk késztetést arra, hogy a minket körülvevő dolgokat tudományos igénnyel is szemügyre vegyük, ha az érvényben lévő „értelmezési keretek” valami miatt megszűnnek működni vagy nem működnek kielégítő módon, ha a „magátólértetődőségek” megkérdőjeleződnek, és ez arra indít bennünket, hogy megállapítsuk vagy beismerjük: „valami nem stimmel”.

Mindazonáltal igen nehéz pontosan meghatározni azt a pillanatot, amelyben ez a változás végbemegy, valamint azt a végső impulzust, amely végül annak megállapítására késztet, hogy „valami nem stimmel”. Ez a kritikus pillanat a tudományfilozófiában bevett „döntő kísérlet” elképzeléséhez hasonlatos, amely egy-egy, egymástól különböző világszemléletet megjelenítő hipotézis közül végül az egyik javára billenti el a mérleget.

Ez a – Schütz által is képviselt – megközelítés Bourdieu politikai szerepvállalásait elemezve szinte adja magát: amennyiben Bourdieu úgy véli, hogy az általa rombolónak ítélt jelenségek láttán kénytelen a nyilvánosság előtt is megszólalni, egyebek mellett azzal magyarázható, hogy nem hisz többé abban, hogy létezik az a „magától értetődőnek tekintett objektív esély, hogy a múltban megvalósíthatónak bizonyult cselekvésekhez tipikusan hasonló jövőbeli cselekvések a jövőben is megvalósíthatónak bizonyulnak majd” (Schütz 1998: 63), mivel a tudomány autonómiája, amelyen kívül Bourdieu szerint más nem tudja a tudomány megfelelő működését szavatolni, veszélybe került.

A tudományos és a nem tudományos világ korántsem különbözik egymástól oly mértékben, ahogy egyesek hihetnék vagy hinni szeretnék. Nyilvánvaló, hogy a tudományos vizsgálatok gyakran merítenek nem tudományos elemekből, amelyek olykor-olykor a tudós figyelmét olyan problémákra irányítják, melyek korábban számára nem problémaként, vagyis problémamentesként tűntek fel. A tudományos képzelőerő hátterében gyakran egy teljességgel másféle képzelőerő munkál, amelyet primitív és időnként zavarba ejtő vagy egyenesen szégyenletes gondolatok alkotnak, és amelyek arra várnak, hogy egyfajta tudományos logika mentén és nyelvezet segítségével a tudós vagy a kutató újrafogalmazza őket.

A továbbiakban általam kifejtendő problematika szoros összefüggésben áll a magátólértetődőségek megkérdőjeleződésének fenomenológiai megállapításával. A következő oldalakon kísérletet teszek arra, hogy logikailag, vagy inkább (bourdieu-i terminológiával élve) szocio-logikailag, vagyis szociológiailag kapcsolatot teremtsék Bourdieu tudományos tevékenysége és politikai szerepvállalása között.

A következő kérdésre keresem a választ: Hogyan kell értenünk azt, hogy a társadalmi világ Bourdieu által végzett tudományos szándékú elemzése, amelyet a 90-es évek közepétől kezdve igyekezett a szélesebb közönséggel is megismertetni, ahogyan ő maga is gyakran hangsúlyozta: politikai aktusnak tekinthető? Vagy hogy írásom címe utalva a kérdés paradox jellegét még inkább aláhúzzam: „Hogyan lehetséges az, hogy a tudományos igazságok napvilágra hozása politikai aktusként értelmezhető és értelmezendő?” Ez a kérdés újbabbakat vet fel. Vajon a tudósok és nem tudósok joggal gondolják-e, hogy a tudomány előtti fogalmakkal és a „hétköznapi” ismeretekkel történő szakítás potenciálisan politikai küzdelmekben is felhasználható? Vajon a tudomány rendelkezik-e azzal a felhatalmazással, hogy egy társadalomban megmondja, „mi az, ami van”? És végül vajon a társadalom irányításának feladata, ahogy Auguste Comte előírta, vajon azért hárul mindig a tudósokra, mert ismereteiket képesek „a pozitív módszerre” mint „a legbiztosabbra” alapozni (Comte 1825: 71)? Vagy éppen ellenkezőleg, ahogy Niklas Luhmann hangsúlyozza (1970: 57, idézi Freund 1973), az ok-okozati viszonyban az okok azonosítása végső soron a tudósoknál a több lehetséges ok közötti személyes választását tükrözi, következésképpen minden tudo-

1 Shapin és Schaffer Boyle-nak és Hobbes-nak a légszivattyú körüli vitáját elemezve a tudományos és politikai tevékenység szerves egységben történő kezelését javasolja, ráadásul a természettudományok területén (Shapin és Schaffer 1985).

mányos ismeret eleve ideológiailag meghatározott?² (Luhmann az ideológiák szerepét nem káros mellékhatásként értékeli, hanem azokat a tudományos gondolkodástól és tevékenységtől elválaszthatatlannak tekinti.³) Vagy hogy ezt a logikát még tovább vigyük, vajon a tudomány, amely „azt állítja magáról, hogy birtokában van az egyetlen helyes módszernek és az egyedül hasznos eredményeknek” (Feyerabend 2002: 485), ténylegesen nem is tekinthető kivételezettnek a többi társadalmi tevékenységhez képest, és nem is képes a világról pontosabb képet adni, mint a megismerés nem tudományos formái (i. m. 475)? Tehát végső soron védhető-e egyáltalán a tudományos és a nem tudományos közötti különbségtétel (i. m. 85–86)?

Bourdieu, akit a 90-es években a politikai mezőben történő szerepvállalásai miatt gyakran bíráltak, azon törekvésének adott hangot, hogy az egyes értelmiségiekkel (közgazdászokkal, filozófusokkal) és politikusokkal szemben vívott küzdelmében tisztán tudományos eszközöket kíván felhasználni. E küzdelem legfőbb tétje számára az volt, hogy szociológusként a társadalmi világ legitím ábrázolásának jogát visszaszerezze.

Az imént felsorakoztatott kérdések után abból a célból, hogy Bourdieu pozícióját azok segítségével meg tudjuk határozni, fontos, hogy – ahogyan egyébként nem véletlenül *A tudomány társadalmi haszna* című előadásának (Bourdieu 2009b) elején ő maga is teszi – szociológusi munkásságának szerves részét képező mezőelméletére röviden kitérjünk.

Egy tudományos igényű társadalomkritika tudományos alapjai

Annak érdekében, hogy a társadalmi világot illető tudományos kritika legitimitását a bourdieu-i szociológiára támaszkodva meghatározhassuk, legelőször is két kérdésre kell válaszolnunk: 1. a bourdieu-i felfogás szerint a tudomány mint olyan létezik-e; 2. ha igen, akkor álláspontja szerint a szociológia igényt tarthat-e a tudomány státuszára. Ha elméleti végpontként, ahogyan az imént is tettük, Feyerabend kijelentését vesszük alapul, amely szerint a tudomány semmilyen szempontból nem tekinthető a többi társadalmi tevékenységhez képest kitüntetettnek, akkor világossá válik, hogy a tudomány semmi szín alatt nem követhet magának kivételezett státust, s ezáltal a társadalmi világ egyidejűleg tudományos és kritikai megragadása eleve lehetetlennek bizonyul.

Az első kérdésre rövid választ tudunk adni: Bourdieu soha egyetlen írásában, főként a tudományos mezőnek szentelt cikkeiben, nem vonta kétségbe a tudomány mint sajátos társadalmi képződmény létezését. Ami a szociológia tudományos jellegét illeti, ez a kérdés a tudományágat születésétől fogva kísérti, ugyanakkor itt és most csak Bourdieu álláspontjára koncentrálok. Noha csak ritkán válik explicitté, álláspontja meglehetősen világos: „Számomra úgy tűnik, hogy a szociológia minden olyan tulajdonsággal rendelkezik, amely egy

2 Ez Weber elképzelésével rokon, noha azzal mégsem azonos gondolat. Luhmann-nal szemben Weber a tudományos munkafolyamat „másik végén”, tehát nem a kapott eredmények értelmezésekor, hanem a kutatási terület és az empirikus tényanyag kiválasztásakor hívja fel a figyelmet a nem tisztán tudományos tényezők szerepére: „a valóság talaján nem létezik logikai értelemben vett »előfeltevés-mentesség«, és még a legegyszerűbb okmánykivonatnak vagy forrásregesztának is csak akkor lehet bármiféle tudományos értelme, ha »jelentőségekre«, tehát végső soron értékeszmékre vonatkozik [...]” (Weber 1998: 49).

3 „Az ideológiák nem irracionális vagy érzelmi dolgok, még ha gyakran ekként is jelennek meg” (Luhmann 1970: 57, idézi Freund 1973: 134).

tudományt meghatároz.” Például a szociológia és az újságírás között „van egy objektív különbség. És ez nem becsületbeli kérdés.” A szociológiára jellemző a „hipotézisek koherens rendszere, a különböző fogalmak, az ellenőrzés különböző módszerei, vagyis mindaz, amit normálisan a tudomány képzetéhez szokás társítani” (Bourdieu 1980: 19, 21).

Ugyanakkor a bourdieu-i felfogás alapján a tudománynak hagyományosan tulajdonított vonások kiegészítésre szorulnak. Ahhoz ugyanis, hogy igaz ismeretek jöhessenek és jöjjenek is létre, a tudományos világnak Bourdieu szerint autonóm tudományos mezővé kell alakulnia.

Bourdieu a 90-es években általa képviselt társadalomkritika megfogalmazásakor legnagyobb mértékben saját mezőelméletére támaszkodott. Fontos azonban tudnunk, hogy ezen elmélet kulcsfogalmainak megalkotásakor szemei előtt korántsem az a szándék lebegett, hogy azokat később a széles nyilvánosság előtt zajló vitában, nyíltan politikai szándékkal használja fel, mivel azok jóval korábban, évtizedekkel a politikai aktivizmus előtt kerültek kidolgozásra. Pierre Grémion (2005: 46) arról számol be, hogy Bourdieu-nél a mező fogalma már 1966-ban, a *Temps modernes* folyóiratban közölt egyik cikkében megjelenik. Ugyanakkor Bourdieu a mező fogalmának nyíltan normatív és politikai használatát csak mintegy negyed századdal később, 1992-ben, a *Les règles de l'art*-hoz írt utószavában szorgalmazza. Ekkor hívja fel ugyanis a figyelmet az értelmiségi mezőbe beszűrődő heteronóm logikákra, amelyek az egyetlen olyan „világ” létét fenyegetik, amely képes „igaz” és ahistorikus tudást előállítani, szilárd alapot képezve ezzel nyugati civilizációnk számára.

Negyed évszázad leforgása alatt Bourdieu aprólékosan kidolgozta a mező fogalmát, és azt a francia társadalom legkülönbözőbb területeire igyekezett alkalmazni. Jelen írásomban többek között a kimondottan a tudományos mezőről szóló írásokra (Bourdieu 1995, 2001, 2009a, 2009b) támaszkodva azt igyekszem megvizsgálni, hogy hogyan képzeli el Bourdieu az időnek ellenálló tudományos igazság kialakulását, létrehozását, valamint hogy milyen viták vagy harcok zajlanak a tudományos mezőn belül, amelyek ezen igazság megszületését előmozdítják.

A tudományos mező - a tökéletes verseny tökéletes világa

A bourdieu-i társadalomelmélet magját képező mezőfogalom, azon kívül, hogy gondolkodásában rendkívül korán megjelenik, már megszületésének pillanatában magában rejtí azokat a vonásokat, amelyeket rendszerint neki tulajdonítani szokás, továbbá a társadalomkritika, illetve a potenciálisan kritikai szociológia lehetőségét is (ez Bourdieu szinte minden elméleti fogalmára igaz).

Az először 1968-ban (!) megjelent *Métier de sociologue* egyik passzusa, noha a „mező” terminus ebben a formában még nem fordul benne elő, meglehetősen világossággal foglalja össze mindazt az elméleti keretet, amelyen Bourdieu a későbbiekben csak apróbb változtatásokat hajtott végre. A „tudományos mező” kifejezés itt még más formában, „tudós közösségként” (*cité savant* vagy *communauté scientifique*) szerepel. Az autonómia⁴, illetve a tudósok „kölsönös ellenőrzése” mint a tudományos mező két alapproblémája ugyancsak megjelenik:

4 A tudomány autonómiáját Saint-Simon is kívánatosnak tekintette (Huszár 2008:6), de a gondolat már jóval korábban, Francis Baconnál is megtalálható.

[...] a tudományos művek létrehozásának az esélye nem kizárólag attól függ, hogy a tudósközösség mekkora mértékben képes ellenállni a külsőlegesebb elvárásoknak, legyen szó az értelmiségi nagyközönség elvárásairól, a finanszírozók diffúz vagy explicit nyomásyakorlásáról vagy a politikai vagy vallási ideológiák felszólításairól, hanem attól is, hogy a közösség saját szerveződése mekkora mértékben képes betartani a tudományos normákat [...]. A „kölcsonös ellenőrzés rendszere”, azáltal, hogy a tudóst folyamatosan tudományos tevékenységével és az abban rejlő előfeltevések kritikai magyarázatával szembesíti, és ezáltal kényszeríti, hogy e magyarázatot gyakorlatának, illetve felfedezései közlésének kötelező elemévé tegye, minden tudósban kialakítja és megerősíti az episztemológiai éberséget (Bourdieu, Chamboredon és Passeron 1980: 102–106).

Az a harc, amelyet Bourdieu az autonóm szociológiai (és tudományos) mező érdekében vívott, s amely a heteronóm logikákkal szemben szándékozott ellenállást kifejezni, Durkheimnek a szociológia körülhatárolására irányuló erőfeszítéseit juttathatja eszünkbe, s amelynek léte közvetlenül ezen elkülönülődési törekvés sikerétől függ.⁵

Bourdieu felfogásában a tudományos mező bármely más mezővel strukturális homológiát alkot, hiszen akárcsak azok, többek között harcokat, uralkodókat és alávetetteket, tőkéket és stratégiákat foglal magába. Ugyanakkor a különböző társadalmi mikrovilágokban ezek az alkotóelemek más és más, mindig csak egy adott mezőre jellemző formát öltenek, sőt, Bourdieu-nél a tudományos mező valójában kitüntetett szerepben tűnik fel, és ennek meg is van a magyarázata: ez az a közeg ugyanis, amelyben a relatíve autonóm működésnek, illetve a pályatársak-konkurensek kölcsönös ellenőrzésének az időnek és a falszifikációs kísérleteknek köszönhetően meglehetősen jól ellenálló tudományos igazságok megszületnek.

Bourdieu-nél a tudományos mező autonómiáját fenyegető törekvések bírálata mélyen a tudományos mezővel kapcsolatos tudományos elemzéseiben gyökerezik.⁶ Egyaránt megkérdőjelezi egyrészt a racionális és kényszermentes kommunikációnak Habermas által a tudósok között tételezett egyeduralmát, másrészt pedig Mertonnak a tudósközösségről alkotott idilli képét, amely szerint a kutatásra vonatkozó normákat mindenki egyhangúlag elfogadja és önmagára nézve kötelezőnek tekinti. Bourdieu elképzelésében a tudományos mező állandó és kétarcú harc jellemzi, amely egyszerre, egymástól elválaszthatatlanul tudományos és politikai jellegű. Az eredetileg 1976-ban megjelent „A tudományos mező” (2009a) című cikkében Bourdieu mezőelmélete már gyakorlatilag teljes kidolgozottságában tárul elénk, itt ugyanis ismét előveszi és továbbgondolja azokat a fogalmakat, amelyek már mintegy hét évvel korábban a *Le métier de sociologue*-ban megjelentek. Az itt kifejtett szemlélet a kritizált két elméleti végpont naivságát állítja pellengérré. A tudományos mező autonómiájának Bourdieu által gyakran hangsúlyozott szükségességének nem mond ellent az a felismerés, hogy tökéletes autonómia legalább két okból sosem lehetséges: 1. a kutatásra fordított (állami) források mindig korlátozottak;⁷ 2. a politikai törekvések nem kizárólag a tudományos

5 Michel Offerlé a Durkheim és Bourdieu által közel nyolcvan év különbséggel alapított két folyóirat, az *Année sociologique* és az *Actes de la recherche en sciences sociales* közötti párhuzamot hangsúlyozza a szociológia mint tudomány határainak kijelölésében játszott fontos szerepük szempontjából (Offerlé 1999: 39).

6 Ezen álláspontomat támasztja alá David L. Swartz (2003: 796) is.

7 A 90-es évek elejétől kezdve Bourdieu arra a veszélyre hívja fel a figyelmet, amely a tudományos kutatások magánpénzből történő finanszírozásában rejlik, ugyanakkor az állami finanszírozás esetleges problémáit sem felejtí el hangsúlyozni: „[...] szükséges lenne elemezni, hogy milyen kényszerekkel jár az állami mecenatúra, noha lehetővé teszi, hogy látszólag kivonjuk magunkat a piac közvetlen nyomása alól” (Bourdieu 1992a: 468–469). Megállapíthatjuk, hogy a fenyegetések jellege nagyban az adott ország politikai berendezkedésének függvénye. Semmi sem zárja ki olyan (tegyük fel, diktatórikus) politikai rendszert eshetőségét, amelyben, ellentétben a Bourdieu által a 90-es

mezőn kívülről származnak, hanem azok a mezőn belüli tudományos törekvésektől nem elválasztható módon is jelen vannak:

[...]a tudományos mező, amelyben politikai harc folyik a tudományos dominancia kialakítására, minden kutató esetében, az általa elfoglalt pozíció függvényében, kijelöli a problémákat, amelyek egyszerre politikai és tudományos természetűek [...]. Nem létezik olyan „döntés” a tudományban, [...] amely egy bizonyos, a legkevésbé beismert, és természetesen a legkevésbé beismerhető szempontból ne lenne a téték elhelyezésének egyfajta politikai stratégiája, amelyet legalábbis objektíve a tisztán tudományos haszon, vagyis a versenytársakat jelentő kollégáktól megszerezhető elismerés maximálása vezérel (Bourdieu 2009a: 14–15).⁸

A tudományos mező olyan harc terepe, amely egyszerre ölt politikai és tudományos jelleget. Emellett a társadalomtudományoknak (és természetesen a szociológiának is) vagy egy másik, immanens politikai aspektusa is: azáltal, hogy a fennálló rend fenntartását szolgáló mechanizmusokat napvilágra hozza, szükségképpen a politikai harc szereplőivé válnak (Bourdieu 1976: 101). Ebből a felfogásból az következik, hogy definíció szerint a szociológia nem lehet más, csak „kritikai”. Akármit is tesz, szükségképpen politikai, gazdasági vagy egyéb érdekeket sért. A szociológia – és minél nagyobb közönséghez szól, annál nagyobb mértékben – egy olyan játszmában vagy inkább harcban vesz részt, amelynek tétje nem más, mint a társadalmi valóság legitím szemléletének meghatározása.

Ugyanakkor a társadalomtudományok nem vonják (vagy nem mindig vonják) a társadalmi élet minden területét vizsgálat alá. Ahogyan a bevezetőben már megfogalmaztam, a társadalmi világra vonatkozó ismereteket a tudomány egészen addig nem kényszerül felülvizsgálni, amíg a „magátólértetődőségek” megkérdőjelezetlenek maradnak. Bourdieu, amennyiben a 90-es évek elejétől kezdve nyíltan politikai szándékú fellépései során hangsúlyozza, hogy a politikának és a gazdaságnak a társadalomról kialakított képe hamis, megalapozatlan, ezzel egyúttal azon felismerésének is hangot ad, hogy „valami nem működik”, vagyis a mindennapok rutinja nem nyújthat többé támpontot a cselekvések számára.

évek elején Franciaországban felvázolt helyzettel, a tudományos tevékenység autonómiáját egyedül magánkézen lévő források garantálhatják – erre utal Szabari Vera, amikor kiemeli, hogy Robert Merton és Pierre Bourdieu, a történelmi helyzetből adódóan, a tudomány autonómiáját veszélyeztető eltérő tényezőkre mutatnak rá (Szabari 2009: 88). Bourdieu a 90-es évek előtt számos „leleplező” jellegű művet szentelt az állami intézményeknek (*Lés Héritiers*, 1964; *La Reproduction*, 1970; *Homo Academicus*, 1984; *La Noblesse d'Etat*, 1989 stb.), a 90-es évek elejétől kezdve azonban az állami intézményeket megszállni vagy lebontani igyekvő piaci szereplők és a neoliberais (gazdaság)politika képviselői kerültek bírálata homlokterébe (*Contre-feux* 1. kötet, 1998; *Contre-feux* 2. kötet, 2000; *Les Structures sociales de l'économie*, 2000).

8 Ha ehhez hozzátesszük, hogy a tudományos mezőt, a többi mezőhöz hasonlóan, a mindenkinek mindenki ellen vívott harca jellemzi, akkor kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy a mezőnek a Bourdieu által felállított modellje nem esik messze pontosan attól a „laissez-faire” fontosságát hangsúlyozó neoliberális közgazdasági és politikai felfogásától, amely ellen mozgósítani kívánt. Érdemes feltennünk a kérdést, hogy hogyan lehetséges az, hogy míg Bourdieu szerint a politikai és gazdasági mezőben a mindenkinek mindenki ellen vívott harca korábban nem látott szenvedéshez és elnyomáshoz vezet, addig a tudományos mezőben ugyanez a harc a tudomány fejlődésének legfontosabb forrása. Úgy tűnik, a mezőelméletnek van egy vitathatatlanul konzervatív vonása: az elmélet legfontosabb eredője vagy „szereplője” nem annyira egyik vagy másik tudós, sokkal inkább maga a tudományos mező. A tudósok személyükben alárendelődnek a mező „akaratának” abban az értelemben, hogy a mezőn belüli haladás csak egyes tudósok szakmai kudarcának, bukásának árán lehetséges. Hogyan lehetséges, hogy a társadalom alávetetteinek Bourdieu által oly gyakran hangsúlyozott szenvedése azonnal elfogadhatóvá válik, amint egy tudományos mező cselekvőiről (vagy ágenseiről) van szó?

A következő részben megvizsgáljuk, hogy a többi társadalmi mikrokozmosznál vajon a tudomány (és a Bourdieu által képviselt szociológia) képes-e „igazabb” ismereteket előállítani. Egy ideológia által vezérelt diskurzus politikai szándékára viszonylag egyszerű rámutatni, viszont sokkal nehezebb arra a kérdésre válaszolni, hogy hogyan lehetséges, hogyan értelmezhető az, hogy a „tudományos igazság” (vagy az, amit ekképp gondolunk el) végső soron politikai szerepet játszik. Ez egy másik, konkrétabb kérdést is maga után von: Hogyan lehetséges, hogy az ahistorikus igazságok egy olyan mező termékeiként jönnek létre, amelyet a politikai törekvések legalább akkora mértékben meghatároznak, mint a tudományosak?

A logikai koherencia és az empirikus ellenőrzés követelménye

Az előzőekben rámutattam arra, hogy a tudományos mező a mindenkinek mindenki ellen folytatott harcának, vagyis a tökéletes verseny *par excellence* terepe. Márpedig a tudósok, akiket a tudományos mezőben korántsem az önzetlen kooperáció vagy segítségnyújtás nemes szándéka vezérel, egy jutalmazási rendszer résztvevői, akiket ez a rendszer – anyagi vagy egyéb, szimbolikusabb formát öltő – jutalmak kilátásba helyezésével bizonytalan kimenetelű kutatások folytatására ösztönöz. A tudományos mező minden résztvevője – de ez minden más mezőre is igaz – arra törekszik, hogy dominanciát alakítson ki a mezőn belül azáltal, hogy a tőkék egymáshoz viszonyított értékét oly módon próbálja meg megváltoztatni, hogy azok legyenek a legjobban értékelt tőkék, amelyekből ő maga a legnagyobb mennyiséggel bír. A hasonlóságok mellett ugyanakkor a tudományos mező legalább két tekintetben élesen elkülönül a többi mezőtől:

- 1 „A tudományos konfliktusból egyetlen tárgy, elmélet vagy tény sem rekeszhető ki, amelyet a társadalom tabuként kizárna a vitából, de emellett nincs olyan kizárólag társadalmi fegyver, tekintélyre hivatkozás vagy egyszerűen egyetemi hatalom sem, amely jogilag vagy ténylegesen ki lenne zárva a vitában bevethető eszközök birodalmából” (Bourdieu 1995: 5).
- 2 A kijelentéseknek és eljárásoknak be kell tartaniuk „a logikai koherenciára és a tényekkel való összeférhetőségre vonatkozó szabályokat” (Bourdieu 1995: 4).

Az a tény, hogy a tudományos vitában potenciálisan felvethető témák, illetve az alkalmazható megközelítések köre nem korlátozó, a legtöbb tudós számára evidens, ugyanakkor a logikai koherencia és az empirikus „verifikáció” követelményét már korántsem tekintik mindannyian magától értetődőnek. Ugyanakkor pontosan ezek a követelmények azok, amelyek az egyetértésnek a lehetőségét megteremtik, ha másról nem, legalább arról, hogy mi az, amiben a vitatkozó felek nem értenek egymással egyet. Az, hogy a Bourdieu által elképzelt tudományos mezőben megjelenő kijelentéseknek legalább két, világosan megfogalmazott szabályt figyelembe kell venniük, azt mutatja, hogy Bourdieu álláspontja korántsem tekinthető relativistának: felfogásában a tudomány célja olyan állítások létrehozása, amelyek egyszerre igazak (a logikus gondolkodás és érvelés követelménye) és valóságok (az empirikus „el-

9 Az idézőjelek alkalmazásával csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy nem kívánok állást foglalni abban a vitában, amelyben az egyik fél úgy gondolja, egy elméleti kijelentés empirikus ellenőrzése lehetséges, a másik úgy, hogy ez az ellenőrzés lehetetlen, és ezért inkább a cáfolatra kell koncentrálni (pl. Karl Popper), míg a harmadik álláspont szerint sem az ellenőrzés, sem a cáfolat végső soron nem lehetséges (pl. Paul Feyerabend).

lenőrzés” igénye) (Bourdieu 2009b: 1997: 36), vagyis a belső koherencia és a külső pontosság egyszerre jellemzi őket (Berthelot 2008: 121).

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a tudományos mezőből kitörölhetetlen politikai törekvések, illetve az ugyanerre a mezőre kívülről nehezedő politikai elvárások (vagyis a heteronómiának a mező szempontjából „külső”, illetve „belső” formái) nem esnek azonos megítélés alá. Míg az utóbbiak – Bourdieu szerint – vitathatatlannal veszélyt jelentenek az autonóm tudományos mező működésére, addig az előbbiek egyenesen a tudományos tevékenység mozgatójának tekinthetők:

Az a tény, hogy a tudományos mezőben mindig érvényesül bizonyos mértékű társadalmi kényszer, amennyiben a mező azok érdekeit szolgálja, akik a mezőn belül és/vagy azon kívül képesek annak profitjait magukévá tenni, nem zárja ki azt, hogy, *bizonyos feltételek mellett*, a mező saját logikája és különösképpen az uralkodók, illetve a mezőbe újonnan belépők közötti harc, valamint az ebből adódó kölcsönös ellenőrzés a célokat oly módon téríti el szisztematikusan, hogy az a magánjellegű tudományos érdekeket (és érdeklődést) a tudomány haladásának szolgálatába állítja (Bourdieu 2009a: 25, kiemelés tőlem – F.Á.).

E *bizonyos körülményeken* kétségkívül elsősorban a tudományos mező autonómiája értendő. A tudományos mikrovilág helyes működése és társadalmi hasznossága csak abban az esetben garantált, ha a többi (és az igaz kijelentések követelményétől eltérő logika mentén szerveződő) társadalmi mezőhöz képest függetlenséget, autonómiát élvez. A tudományos mező akkor tekinthető autonómnak, ha benne a harc a körül zajlik, hogy ki képes a vizsgálati tárgyáról igazabbnak tekintett kijelentést tenni. Amennyiben a résztvevők között ebben a kérdésben konszenzus uralkodik, bármi is álljon motivációként a tudományos mezőben való részvételük hátterében, a tudományos tevékenységet „belülről” nem lehet eltéríteni, kisiklatni. A tudományos tőkének a Bourdieu által ismertetett két fajtája (2009b: 46–50), vagyis az általában a nagypresztízsű tudósokra jellemző „tiszta” tudományos tőke, illetve az inkább a tudományos élet szervezői, „adminisztrátorai” kezében összpontosuló „politikai” tőke, intézményi hatalom is csak akkor képes egymással termékenyen, vagyis oly módon együttműködni, oly módon egymásra hatni, hogy e kölcsönhatás „a tudomány ügyét” mozdítsa elő, ha a mező viszonylagos autonómiát élvez (i. m. 48).

A tudományos mező autonómiája mint az igaz kijelentések egyetlen garanciája

Az igaz ismeretek előállítására tehát egy autonóm tudományos mezőben a „mindenki mindenki ellen” típusú harc eredményeként szinte automatikusan megy végbe, az igaz ismeretek mintegy „nem szándékolt következményei” a folyamatnak (Kim 2009: 67). Az igaz kijelentések megjelenése a konkurens kölcsönös ellenőrzésének (tehát a belső konkurenciaharcnak) köszönhető. És itt az autonómia nélkülözhetetlen szerepet játszik, mivel egy mezőben csak akkor tudnak tudományosan igaz megállapítások létrejönni, ha az – amennyire csak lehet – „magára záródik”. Ily módon már nem a „külső”, leggyakrabban politikai vagy gazdasági jellegű harcokat termeli újra változatlan formában, hanem azokat fénytörésbe helyezi, saját logikájára képezi le, és saját tudományos törvényei szerint elemzés alá vonja (Bourdieu 2009b: 41) Ekkor alakul ki a Luhmann által leírt autopoiézis: a mező egy olyan tágabb rendszerbe ágyazódik, amely erőforrásokkal látja el, ugyanakkor a kívülről

érkező impulzusok közvetlenül nem gyakorolnak hatást belső folyamataira (vö. Luhmann 2006: 96–111).

Ami az ágensek nem tudományos vagy politikai motivációit illeti, azok a bourdieu-i elképzelés szerint csak abban az esetben képesek a tudomány fejlődését akadályozni, amennyiben a tudományos mező nem kellőképpen autonóm. Ekkor ugyanis e motivációk, a mézön kívüli tőkefajtákra támaszkodva, nagyon könnyen a tudományos érvek fölébe kerekedhetnek. Összefoglalva: csak az autonóm tudományos mező képes szavatolni, hogy a belső feszültségek (tensions internes), mentesülve a külső nyomásyakorlástól (pressions externes), a kollektív munkát az egyre nagyobb fokú racionalitás/univerzalizmus irányába tereljék.

Mindazonáltal a tudományos mező számára kivívott autonómia könnyen veszélybe kerülhet, amennyiben a mező egyes ágensei – tudományos sikertelenségük miatt, vagy más okból kifolyólag – egy vagy több másik mező szereplőivel szövetséget kötnek, s az így megszerzett hatalom számukra lehetővé teszi, hogy a tudományos mezőben – gyakran alig észrevehetően – a világ racionális és empirikus megismerésétől eltérő célt jelöljenek ki követendőként. A két különböző mező között ily módon létrejött szövetség végső soron a tudományos mező logikájának és céljának megkérdőjeleződéséhez is vezethet.

Fontos ismét hangsúlyozni, hogy még az igazság keresését a leginkább szem előtt tartó ágenseket is befolyásolják tisztán önös érdekeik – több pénz keresni, elismert tudóssá válni stb. Ugyanakkor egészen addig, amíg a tudományos mező autonómiát élvez, e személyes késztetések nem képesek a tudományos vállalkozást végső céljától eltéríteni, mivel minden késztetésnek – bármilyen irracionális legyen is –, annak érdekében, hogy érvényesülni tudjon, tudományos érvelés alakját kell öltenie, különben lelepleződik és a tudományos harcból azonnal kizárásra kerül. Mindaddig, amíg a tudományos mező ágensei egyetértenek abban, hogy minden kijelentést „a logikai koherencia és a kísérleti ellenőrzés” próbájának kell alávetni (Bourdieu 2009b 1997: 36), egyik szereplő személyes késztetése vagy önös érdekei sem képesek a tudományos igazságok napvilágra kerülését megakadályozni. Jóllehet, egyesek nemritkán olyan fortélyokhoz folyamodnak, mint az érzelmi zsarolás, a tekintélyre hivatkozás vagy a nyílt fenyegetés, ezek a manőverek a tudományos diskurzusra csak átmeneti hatást képesek kifejteni (Berthelot 2007: 139). Mivel a tudományos mezőben „nem bizonyos retorikai fogások vagy a szakmán belüli befolyásosság szüli meg az eredményeket” (Bourdieu 2001: 109), a tudományos vitában az érvényesülésnek és az érvek keresztülvitelének végső soron egyetlen módja az, ha az ember érvekkel, bizonyításokkal és cáfolatokkal diadalmaszkodik (Bourdieu 1997: 26, 2009b: 44–45): az autonóm tudományos mezőben ugyanis „az igaz gondolatnak ereje van” (2009a: 25). Amennyiben a mező kellőképpen autonóm, képes a szereplőket arra kényszeríteni, hogy tartsák magukat a tudomány végső céljára vonatkozó hallgatólagos megállapodásukhoz: ekkor a tudományos igazságok felszínre törésére nem kell sokat várni.

Pierre Bourdieu szerint a 20. század végének nyugati társadalmában (többek között Franciaországban) bizonyos mezők a tudományos mezőre és tevékenységre állandó veszélyt jelentenek: ez a gazdasági és a politikai mező, amelyek egymástól sem függetlenek. Bourdieu-t ez a felismerés vitte rá arra, hogy széles közönség előtt mediatizált politikai szerepet vállaljon, és hogy széleskörű mozgósításra hívja fel Franciaország lakóit. Továbbra sem szabad ugyanakkor elfelejtenünk, hogy a mező tudományos fogalma, amelyre Bourdieu a tudományos mező és a kulturális termelés egyéb mikrokozmoszainak védelmében támaszkodik, már jó huszonöt évvel korábban megszületett.

A magátólértetődőségek megkérdőjeleződése és a tudomány ereje

Arra a kérdésre, hogy vajon Bourdieu politikai szerepvállalása mennyiben tekinthető normatív alapállásúnak, a *Les règles de l'art* utószavában megtaláljuk az egyértelmű választ:

Az előző fejezetekkel szemben itt most egy normatív állásfoglalás következik, amelyet az a meggyőződése vezérel, hogy a kulturális termelés mezőinek működési logikáját megismerve lehetséges az értelmiségi kollektív cselekvésének programját kidolgozni, mivel „az értelmiségi által kollektívan megvalósított dolgok, amelyek egyszerre voltak autonómiájuk termékei és annak garanciái, veszélyben vannak (Bourdieu 1992: 461).

Ezt tekinthetjük a szerepvállaló értelmiségi, vagy ahogyan magát Sartre-tól megkülönböztetendő nevezni szokta: a „kollektív értelmiségi” bourdieu-i programjának. A kollektív értelmiségi „nem ismer más határokat, pusztán az elődeik vívmányaira támaszkodó művész-, író- és tudóstársai által vele szemben érvényesített kényszereket és ellenőrzést” (Bourdieu 1992: 462).

Bourdieu itt azon értelmiségi szerepfelfogás ellen emeli fel a szavát, amely az értelmiségieket elefántcsonttoronyba zárná, és tevékenységüket kizárólag szakterületükre korlátozná. Márpedig a bourdieu-i felfogás szerint az értelmiséginek semmi oka sincs arra, hogy magát a társadalmi világ történéseitől távol tartsa, éppen ellenkezőleg, csak ő lehet képes arra, hogy az általa fenyegetőnek vélt társadalmi változásokkal szembeszálljon (például amikor a kulturális termelés egyik vagy másik mezőjének autonóm működése veszélybe kerül). Az autonómia itt történeti jellegű társadalmi vívmányként jelenik meg, amely korábbi harcok eredményeiként jött létre, és amelynek megszűnése a kulturális és tudományos hagyományaira büszke nyugati társadalmakra nézve beláthatatlan következményekkel járna.

A Bourdieu által kilátásba helyezett harc két fontos jellemzővel bír: egyrészt törekszik a kulturális termelés mezőinek mind társadalmi, mind gazdasági autonómiáját megvédeni, másrészt szükségszerűen kollektív erőfeszítéseket igényel: amennyiben az értelmiségiek nem tudnak nemzetközi összefogást létrehozni, vállalkozásuk eleve kudarcra van ítélve.

Sem utópizmus, sem szcientizmus

Konklúzióként rátérnék cikkem címének magyarázatára, és megpróbálok az első részben saját magam által felvetett kérdésekre röviden válaszolni. Az eddigiekben idézetek bemutatásával igyekeztem igazolni, hogy a bourdieu-i felfogás alapján a társadalmi világ tudományos igényű vizsgálata megalapozott. Továbbá azt is láttuk, hogy a társadalomban bekövetkező sorsdöntő változások (a politikai és gazdasági hatalmak nagymértékű térhódítása) idején a tudós (vagyis a szociológus) nem teheti meg, hogy nem emeli fel a szavát. Bourdieu, úgy tűnik, mélységesen meg van győződve arról, hogy *bizonyos helyzetekben* fontos és szükséges a társadalmi világ egy valóságosabb, tudományosan megalapozottabb képét szembeszegezni azokkal a hatalmakkal, amelyek a világ jobb megismerése helyett annak számukra kedvező átalakítására törekszenek.

Amennyiben Bourdieu a politikát megpróbálja nem politikai (vagy politikusi), hanem szociológusi szemmel vizsgálni (2000a: 50), ezt azért teszi, mert meggyőződése szerint a

társadalmi élet egy területének tudományos vizsgálatától joggal remélhetünk igazabb kijelentéseket, mint a politikai vagy gazdasági mechanizmusok működésétől, amely kijelentések felszínre kerülése szükségképpen az uralkodók érdekeivel összeütközésbe kerül; ebben az értelemben idézi Bourdieu gyakran Bachelard-t, aki szerint „nincs más tudomány, csak a rejtett dolgok tudománya” (Bourdieu 1980: 22). Bourdieu ebben az értelemben tekinti a szociológiát politikai tevékenységnek. De a kérdés továbbra is az: hogyan lehetséges „az igazság” napvilágra kerülését politikai aktusként elgondolni?

Meggyőződésem szerint a Bourdieu által – sokkal inkább implicit, semmint explicit formában – képviselt tudományelméleti álláspont, ha nem is egyenlő távolságot tartva tőlük, de köztes pozíciót foglal el a pozitivisták és a konstruktivisták között, amelyeket két elméleti végpontnak tekinthetünk. Míg a pozitivisták az empirikusan alátámasztott kijelentések fontosságát hangsúlyozzák és a modern társadalom működését tudományos alapokra helyeznék, addig a konstruktivisták nyitva hagyják a tudományosnak nevezett ismeretek és az objektív világ közötti viszony kérdését. Visszautalva cikkem címére, azt mondanám, hogy míg a pozitívizmus radikális képviselői – mivel saját tevékenységüket értelemszerűen egy „csorba kiköszörülésének” tekintik, hiszen céljuk, hogy azt ne mondjam, küldetésük a megalapozatlan, tudmányelőtti, a metafizika jegyében fogant világszemléletet az objektív és tudományos igazság talajára helyezni – nem értenék, mit jelent benne a „politika”, az utóbbiak azt kérdeznék, vajon mit értek „igazság” alatt.

Amennyiben Bourdieu meg van győződve arról, hogy a tudomány alkalmazása a társadalmi világ megismerésében nem az objektív és tudományos igazság kívánatos térnyerését mozditja elő, hanem valamiféle politikai küzdelem szerves részét képezi, ez csak azért lehetséges, mert nem áll minden kérdésben egy platformon a pozitivistákkal: először is, Bourdieu szociológiája számos konstruktivista vonást mutat, és mint ilyen, elutasítja azt a pozitivisták által is képviselt alapvetést, amely szerint „a tények önmagukért beszélnek” (Bourdieu 1986: 2). Másrésztől Bourdieu sosem állította, hogy a kizárólag a tudomány vívmányaira, eredményeire épülő társadalom (akár társadalom-, akár természettudományokról beszélünk) boldogabb, vagy egészen egyszerűen csak élhetőbb lenne, mint az a társadalom, amelyben a tudomány politikai küzdelmekben való alkalmazása csak a társadalmi magátólértetődőségek megkérdőjeleződésének időszakában nyer létjogosultságot. A szociológus csak vész helyzetben ragadhatja magához a szót nyilvánosan, mivel mestersége nem hatalmazza fel utópikus víziók felvázolására, legfeljebb csak negatív kritikai elemek megfogalmazására: „azt nem vagyunk képesek megmondani, hogy mit kellene tenni, de azt elég pontosan meg tudjuk mondani, hogy mi az, amit nem kellene megtenni, vagy mi az, amit hiába teszünk, mert nem vezet eredményre” (Bourdieu 2000a: 44). A weberi hatás itt vitathatatlan: a tudós ugyan nem jelölheti ki a követendő célokat, de azt tudja mondani, hogy egy adott cél eléréséhez milyen eszközöket érdemes igénybe venni, valamint azt, hogy az adott cél elérése milyen mellékhatásokkal járhat. Ez a hétköznapi élet területére – a mi esetünkben pedig Bourdieu politikai szerepvállalására – nézve azt jelenti, hogy a szociológia és a közgazdaságtan értékmentességi követelménye miatt e tudományok szerepe nem terjed – mert nem terjedhet – ki a helyes életvezetés meghatározására (Hennis 1996: 123).

Mindazonáltal igencsak úgy tűnik, Comte-hoz hasonlóan a szociológiát bizonyos értelemben ő is metatudománynak tekinti, olyan tudománynak, amelynek nem csak a korábban

a szociológia vizsgálati körébe nem tartozó tárgyról,¹⁰ hanem a társadalom egészéről,¹¹ a társadalmi világ egyéb megismerési formáiról, illetve az összes tudományág művelőiről (ide értve magát a szociológiát és a szociológust is) *potenciálisan* érvényes mondanivalója van.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Bourdieu szociológiai felfogása nem vonja kétségbe a világra vonatkozó nem tudományos ismeretek létjogosultságát. Ugyanakkor amennyiben a társadalmi világra nézve veszélyes tendenciákat fedez fel, „a tudomány képviselőjeként” feljogosítva érzi magát arra, hogy – időnként értelmiségi tekintélyét is latba vetve – a társadalmi világ tudományos igényű leírásával előálljon. A Bourdieu-re jellemző „racionalista és antirelativista” (Bouveresse 2003: 104), vagy másképpen „racionalista realista” felfogás (Berthelot 2008: 127) értelmében a szociológiának – mint tudománynak – képesnek kell lennie arra, hogy a társadalmi világgal kapcsolatban tudományos alapokon álló diskurzust folytasson.¹² A tudománynak ugyanis „történeti erőterekben zajló történeti harcok” eredményeképpen képesnek kell lennie arra, hogy „apránként az univerzalizmus egyre magasabb foka felé haladjon” (Bourdieu 1992: 164). De amíg nincs komoly veszélye annak, hogy egyes mikrovilágok másokat uralmuk alá hajtanak, a szociológus nem köteles – és talán nem is jogosult – arra, hogy közbeavatkozzon. Pontosan ez a helyzet a művészeti mezővel, amelyet, ahelyett, hogy annak a világra vonatkozó nem tudományos ismereteit pozitivista szellemben leleplezné, ugyanúgy óv a politikai és a gazdasági mező imperializmusától, akár csak a tudományos mezőt.

Amikor Bourdieu a 90-es évek elején a tudományos munkásságára korábban is jellemző, de burkoltabb politikai tevékenységet nyílt és mediatizált politikai szerepvállalással váltja fel, az a szándék vezérli, hogy a neoliberais politikai és közgazdasági felfogással szemben nyilvánosan is egy másfajta felfogást jelenítsen meg. A nyilvánosság és a tudományos mező képes legalább egy közös vonást felmutatni: mindkettőben harc folyik a társadalmi világ legitím szemléletmódjának meghatározásáért (Mannheim 2001: 62–63). Viszont míg a tudományos mezőben ez a harc állandó és ideális esetben racionális jellegű, addig a nyilvánosságban zajló harc nem állandó és döntően nem racionális. A társadalmi világra a tehetetlenség jóval nagyobb foka jellemző, mint a tudományos mezőre. Míg ez utóbbiban a cselekvők (vagy ágensek) állandóan pályatársaik hipotéziseinek vagy elméleteinek megcáfolásán fáradoznak, addig a nyilvánosságot a viszonylagos állandóság jellemzi, amely a normák, szabályok, magátólértetődőségek megkérdőjelezettségéből fakad. Mindaddig, amíg be nem következik valamilyen társadalmi kataklizma, a mindennapi rutinok mindenki számára megfelelő tájékozódási pontot jelentenek. Az egyszerű cselekvők csak akkor kezdenek el reflexív módon viszonyulni a világhoz, és a világ tudományos vizsgálata is csak akkor nyer létjogosultságot, amikor a magátólértetődőségek egyik pillanatról a másikra megkérdőjeleződnek.

10 Ezt erősíti meg Bourdieu egykori tanítványa és közeli munkatársa, Louis Pinto is: „A számos, gyakran említett vonáson kívül számomra Bourdieu merészsége volt a leginkább meglepő és lenyűgöző, aki különösen a nagy neveknek (Flaubert, Heidegger) szentelt írásaiban azon kíváncsnak adott hangot, hogy a szociológiának a kanonizált tudományágak által uralt nemes területeken is képesnek kell lennie megnyilvánulni” (Pinto 2005: 197).

11 A Bourdieu által irányított *Actes de la recherche en sciences sociales* folyóirat mottója is lehetne akár: a cél az, hogy „tudományosan és hideg fejjel ragadjunk meg égető [társadalmi] problémákat” (Bourdieu 1986: 2).

12 „[...] úgy gondolom, hogy a nyugati társadalmak nagy veszélyben vannak, elsősorban azért, mert a társadalmi világról szóló tudományos diskurzus egy fajtája hiányzik” (Bourdieu 2000a: 46)

Márpedig a tudomány csak akkor képes a megszokott rend helyreállítására, amennyiben viszonylagos autonómiával rendelkezik. Amennyiben az autonómia foka csökken, a társadalom életébe történő tudományos beavatkozás problematikusává válik, noha minden relatíve autonóm mező saját autonómiájának megtartására törekszik. A tudomány esetében a problémát ekképp fogalmazhatjuk meg: csak egy autonóm és önmaga társadalmi hasznosságának és erejének hitében¹³ megerősített tudomány képes saját autonómiájáért harcba szállni. A tudóst csak a tudomány kiváltságos jellegére vonatkozó meggyőződése képes arra sarkallni, hogy a gazdasági vagy politikai hatalmak szemléletmódjának érvényességét – nyilvánosan is – kétségbe vonja, mivel a társadalmi világgal kapcsolatos felfogását szilárdnak vélt tudományos alapokra helyezi. Ez Bourdieu esetében azt jelenti, hogy a szociológust csak a „laikusok” tudásánál felsőbbrendű, vagyis a tudományos tudás megalapozottságában és erejében való meggyőződése készíti annak sugalmazására, hogy míg a politikai mezőnek nem szabad a tudomány dolgaiba beleártania magát, addig a tudomány képes – és időnként köteles is – arra, hogy a politika világába beavatkozzon.¹⁴ Bourdieu – bár inkább csak burkoltan, mégis eléggé világosan – utal arra, hogy a politika és a tudomány között aszimmetria mutatható ki azon képességüket illetően, hogy a társadalom érvényes szemléletmódját meghatározzák.¹⁵ Ezen aszimmetria tételezésének csak azért van értelme, mert Bourdieu a társadalmat mint vizsgálati tárgyat végső soron és alapvetően realista és objektivisták módon ragadja meg.¹⁶ Ebben az értelemben a tudomány (így a tudomány státuszára igényt formáló szociológia is) a többi társadalmi mechanizmusnál a valóságnak jobban megfelelő ismereteket képes előállítani, ugyanis „[...] az értelmiségieknek és a kutatóknak, legyenek közgazdászok, szociológusok vagy történészek, az átlagnál jobb hozzáférésük van a társadalmi világgal kapcsolatos igazságokhoz” (Bourdieu 2000a: 68). Ugyanakkor a tudósok és nem-tudósok közötti aszimmetria tételezése nem készíti Bourdieu-t arra, hogy úgy vélje, egy társadalom jó működését kizárólag a tudósok hatalomba emelése biztosíthatja: „nem szeretném a biológusokat a hatalomban látni... még kevésbé a szociológusokat” (2005: 79).

Azt mondhatjuk, hogy Bourdieu, akár értelmiségiként, akár szociológusként, sosem vágyott arra, hogy a tudósok Platón és Comte által kívánatosnak tekintett uralma megvalósuljon. Nem gondolta, hogy csak a tudósoknak (pontosabban a szociológusoknak) lehet alapjuk és legitimitásuk arra, hogy a világról képet alkossanak, csupán a nyugati társadalmak közgazdasági és neoliberais szemléletével igyekezett szembeszállni.¹⁷

Bourdieu célja valamiféle tudományos-értelmiségi ellenhatalom létrehozása volt – egyértelműen a szociológia bázisán, amelyet bizonyos értelemben a tudományok kirájnőjének

13 „Vannak olyan rendszerek, amelyeket csak a hit működtet, de nincsenek olyanok – a gazdaságot is ideértve –, amely működését legalább részben ne valamiféle hitnek köszönhetné” (Bourdieu 1980b: 32).

14 Talán nem meglepő, hogy Feyerabend ezzel éppen ellentétes álláspontot képvisel. Véleménye szerint a tudománynak a politika beavatkozása csak hasznára válhat (2002: 85).

15 Erre az aszimmetriára hívja fel a figyelmet Swartz (2003: 821, 50. lábjegyzet) is.

16 „[Bourdieu] utolsó könyve [*A tudomány tudománya és a reflexivitás*] egy olyan ember műve, aki sosem szűnt meg hinni a tudományban – abban, amit nem csak az objektív megismerés, de a cselekvés szempontjából nyújtani tud – és abban, hogy amennyiben a társadalmi valóságon változtatni akarunk, a társadalomtudományokat ehhez nem nélkülözhetjük” (Bouveresse 2003:126).

17 Saját magáról alkotott képét jól összefoglalja a *Vacarme* oldalain vele készített interjú következő részlete: „egyszer valaki, egy vidéki, baloldali ember rokonszenvből azt mondta nekem: »azért írok Önnek, mert jelenleg Ön Franciaországban a legnagyobb hatalommal bíró értelmiségi« [...] Hogy én legyek a legjelentősebb, az kedvemre való (nevet). De hogy a leghatalmasabb, na az már nem” (Bourdieu 2000b).

tekintett¹⁸, de ezt nem azzal a szándékkal tette, hogy a társadalmi világ egészére a szociológia szemléletét kényszerítse (ez a 90-es években, jóval a társadalomtudományok számára minden szempontból rendkívül kedvező 60-as és 70-es évek¹⁹ után talán már nem is lett volna reális célkitűzés), sokkal inkább bizonyos diskurzusok dekonstruálására törekedett azzal a céllal, hogy rámutasson, a neoliberális politika és közgazdaságtan saját mindenhatóságába vetett hite milyen mértékben önkényes és tudományosan megalapozatlan. Nem valamifajta utópikus vízió felvázolásáról van itt szó, hanem a magukat tudományos köntösbe öltöztető koncepciók szétbontásáról, szétszalazásáról, amelyek háttérében Bourdieu értelmezésében nem tudományos motivációk, hanem politikai szándékok és gazdasági érdekek állnak.

A 90-es évek bourdieui szociológiája továbbra is a negyedszázaddal korábban már a *La reproduction*-ban megjelenített szemléletmódot képviseli, tehát abból kovácsol erényt, ami mindig is az erőssége volt: a dekonstrukcióból. Noha Bourdieu-t gyakran a radikális baloldal egyik képviselőjének tekintették, ő sohasem beszélt sem realista, sem utópikus kommunizmusról. Ha valami, akkor politikai szerepvállalásának immanens vonatkoztatási pontját a francia jóléti állam virágkora jelenti.

Egész pályája során Bourdieu azon manőverezési lehetőség feltárására törekedett, amelyet az egyéni és az osztályhabitus az emberek számára megenged. Sosem bátorított utópikus víziók megvalósítására, ehelyett inkább a kollektív cselekvés lehetőségének határait próbálta – amennyire lehetett – szétfeszíteni.

Hivatkozott irodalom

- Berkovits Balázs (2009): Bourdieu és a „tudományos igazságok szociológiája”. *Replika* 67: 65–78.
- Berthelot, Jean-Michel (2006): *L'emprise du vrai. Connaissance scientifique et modernité*. Párizs: PUF.
- Boltanski, Luc (2008): *Rendre la réalité inacceptable*, Párizs: Demopolis.
- Bourdieu, Pierre (1980a): *Le sens pratique*. Párizs: Les Éditions de Minuit.
- Bourdieu, Pierre (1980b): Une science qui dérange. In uő. *Questions de sociologie*. Párizs: Les Éditions de Minuit, 1984.
- Bourdieu, Pierre (1986): La science et l'actualité. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 61 (március): 2–3.
- Bourdieu, Pierre (1995): La cause de la science. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 106–107 (március): 3–10
- Bourdieu, Pierre (2000a): *Propos sur le champ politique*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.
- Bourdieu, Pierre (2000b): A contre-pente. Philippe Mangeot interjúja Pierre Bourdieu-vel. *Vacarme* 14 (december).
- Bourdieu, Pierre (2001): *Science de la science et réflexivité*. Párizs: Raisons d'agir.
- Bourdieu, Pierre (2009a): A tudományos mező. *Replika* 67: 11–36.
- Bourdieu, Pierre (2009b): A tudomány társadalmi haszna. *Replika* 67: 37–63.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon és Jean-Claude Passeron (1980): *Le métier de sociologue*. Párizs: Mouton, Bordas.
- Comte, Auguste (1825): Considérations philosophiques sur les sciences et les savants. In uő. *La science sociale*. Párizs: Gallimard, 1972.

18 „[a szociológia] lehetőséget biztosít – és talán az egyetlen lehetőséget – arra, hogy ha csak a meghatározott-
ságok tudatosítása révén is, de segítsen valami, a szubjektumhoz hasonló megkonstruálni – amely máskülönben a
világ erőinek pusztá játékává válna” (Bourdieu 1980a: 41, kiemelés tőlem – F.Á.)

19 Vö. Luc Boltanski (2008: 45–48, 79–95).

- Durkheim, Émile (1898): De la définition des phénomènes religieux. *L'année sociologique* 2: 1–28.
- Feyerabend, Paul (2002): *A módszer ellen*. Budapest: Atlantisz.
- Freund, Julien (1973): Niklas Luhmann: Soziologische Aufklärung. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme. *Revue française de sociologie* 14(1): 132–137.
- Gárdos Judit (2009): Tudományszociológus és/vagy tudományantropológus? Bevezetés Pierre Bourdieu igazságáról szóló elméletébe. *Replika* 67: 99–109.
- Grémion, Pierre (2005): De Pierre Bourdieu à Bourdieu. *Études* 402(1): 39–53.
- Hennis, Wilhelm (1996): *La problématique de Max Weber*. Párizs: PUF.
- Huszár Ákos (2008): A tudomány: köztudomány. Megjegyzések Burawoy közszociológiája kapcsán. *Replika* 61: 159–168.
- Kim Kyung-Man (2009): What would a Bourdieuan sociology of scientific truth look like? *Social Science Information* 48(1): 57–79.
- Luhmann, Niklas (1970): *Soziologische Aufklärung. Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, Niklas (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest: Gondolat.
- Mannheim, Karl (2001): De la concurrence et de sa signification dans le domaine de l'esprit. *L'Homme et la société* 140–141(2–3): 55–102.
- Offerlé, Michel (1999): Engagement sociologique: Pierre Bourdieu en politique. *Regards sur l'actualité* 248 (február): 37–50.
- Pinto, Louis (2005): Années d'apprentissage. In *Rencontres avec Bourdieu*. Gérard Mauger (szerk.). Broissieux: Editions du Croquant, 197–207.
- Shapin, Steven és Simon Schaffer (1985): *Leviathan and the Air-pump. Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Schütz, Alfred (1998): Choisir parmi des projets d'action. In uő. *Éléments de sociologie phénoménologique*. Párizs: L'Harmattan.
- Swartz, David L. (2003): From critical sociology to public intellectual: Pierre Bourdieu and politics. *Theory and Society* 32: 791–823.
- Szabari Vera (2009): Bourdieu és „a tudomány”. *Replika* 67: 79–97.
- Weber, Max (1998): *Tanulmányok*. Budapest: Osiris.